

„Bourgondische dagen” na herstel stadstoren te Wijk bij Duurstede

Met „Bourgondische dagen” heeft Wijk bij Duurstede in september luister bijgezet aan de voltooid restauratie van de eeuwenoude stadstoren, behorende bij de hervormde kerk aan de schilderachtige Markt. David van Bourgondië heeft deze toren laten bouwen; de opdracht tot dit werk dateert van 1486. Met de Bourgondische toren wordt echter een der torens in de ruïne Duurstede bedoeld. Het is wellicht nuttig dit even ter vermelding van misverstand te vermelden.

Het herstel van de stadstoren heeft geduurd van 1967 tot heden. De plannen zijn echter al ouder: op 16 januari 1942 werd voor het eerst gesproken over een volledige restauratie van de stadstoren. De oorlogsjaren en de kostbare restauratie van kasteel Duurstede verhinderden evenwel dat er daadwerkelijk iets kon worden gedaan. Pas op 28 november 1946 kreeg architect Royaards opdracht een restauratieplan te maken. Sinds 1928 bestonden er ook al plannen voor het herstel van de vier stadsklokken, waartoe correspondentie werd gevoerd met de Klokken- en Orgelraad. In 1947 werd deze correspondentie gestaakt, waarschijnlijk omdat er toen al plannen waren de klokken in het algehele herstel van de toren te betrekken. In 1961 kwam de eerste begroting tot stand voor de stadstoren en in 1963 voor de restauratie van de klokken. Het voorbereidende werk begon in de herfst van 1966 en een jaar later het grote werk. De firma Prett voerde het in regie uit; de klokken herstellde de N.V. Eijsbouts te Asten.

Over de geschiedenis van de Grote of St.-Janskerk, waarvan de stadstoren deel uitmaakt, vertelt ons de heer H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp in het nu volgende artikel. Het is de verkorte weergave van een hoofdstuk dat mettertijd in een boek zal verschijnen.

De St.-Janskerk aan de Markt dateert uit de veertiende eeuw en is oorspronkelijk gewijd aan Johannes de Doper. Na de reformatie kwam de kerk in gebruik bij de Nederlands hervormde gemeente. Oorspronkelijk was het een kruiskerk, maar aan het einde van de vijftiende eeuw of in de eerste helft van de zestiende eeuw werd het koor door brand verwoest.

De toren heeft geen spits. De bedoeling was dat de kerk een verkleinde reproductie zou worden van de Utrechtse Domkerk, waarop de torenbouw dan ook zou wijzen. Geldgebrek zou de oorzaak zijn geweest dat men de uitvoering van het plan moest staken. De toren werd niet afgebouwd.

De St.-Jan was vanouds de kerspelkerk van Wijk. Gijsbrecht, heer van Wijk bij Duurstede en Abcunde, verbond in 1366 een kapittel van twaalf kanunniken aan deze kerk. Dit college bestond nog in 1795 uit tien kanunniken met een deken, onder wie een secretaris en een rentmeester ressorteerden. De opheffing geschiedde in 1811, onder Napoleon. Er zijn aan het kapittel ten minste een dozijn vicariën verbonden geweest.

De kerkmeesters, onder wier toezicht het bestuur van de kerk viel en die de kerkgoederen beheerden, waren al bij ordonnantie van Philips II op 19 september 1567 verplicht elk jaar rekening en verantwoording af te leggen aan de magistraat. Op het laatst van de achttiende eeuw was er nog maar één kerkmeester, die tegelijkertijd pot- of armeester was.

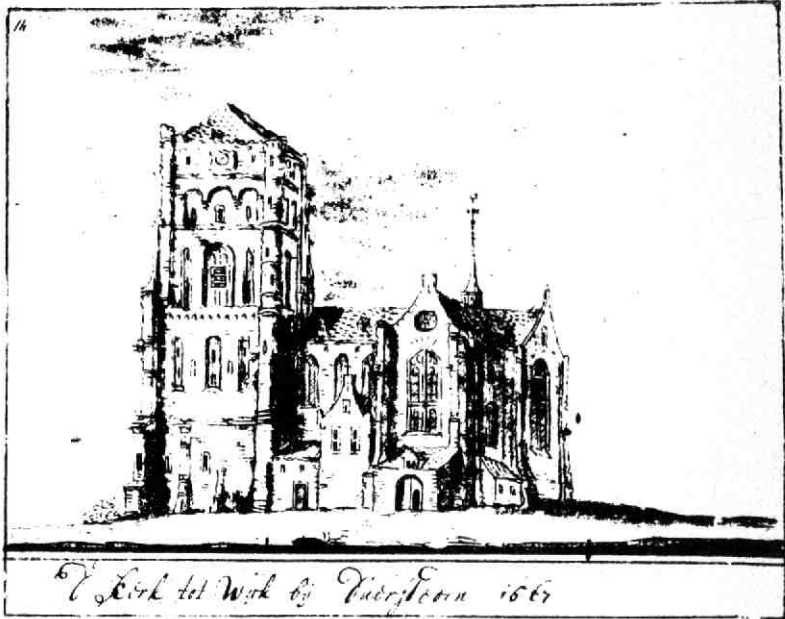
De kanunniken moesten in de middeleeuwen mis- en celebreren op het kasteel en in de Lievevrouwekapel bij het melaatsenhuis. Ook stichtten zij een Latijnse school, die later een gereformeerde instelling werd.

cruijs staende” met de doorgezakte kappen af te breken. De ingestorte pijler willen zij niet weer oprichten maar in plaats van het stenen gewelf etc. een overspanning in hout bouwen en inwendig het aanzien van een gewelf geven door een stuc plafond.

De voorgestelde constructie is volgens de architect een voorbeeld van gedurfd timmermanswerk. Tralieliggers van ongewoon zwaar hout moesten de scheibogen van het schip koppelen aan de muren van het koor en zouden nieuwe kappen boven het dwarsschip moeten schragen. Enige ontzette pijlers moesten door verankeringen wor-

den gekoppeld. Een vergelijking van de expertise en het advies met de aangetroffen toestand, maakt duidelijk dat het voorstel inderdaad zo is uitgevoerd. Of deze consolidatie van de kolossale kapconstructie met het schijngewelf en het stelsel van trekstangverankeringen in de hele kerk, alsmede de in achttiende-eeuwse klinkers aangebrachte versterkingen tegen de middenschippijlers naar hedendaagse begrippen nog effectief kunnen worden genoemd, is een vraag die de architect in zijn verslag niet kan beantwoorden. Feit is dat de constructie het in ieder geval tweeënehalve eeuw heeft uitgehouden.

K.

„De kerk tot Wijk bij Duursteden” (1667), tekening in oostindische inkt door Jacobus Stellingwerf.

In de vijftiende eeuw kreeg de St.-Janskerk haar tegenwoordige vorm van driedelige kruiskerk. De zuiderbeuk is het oudste gedeelte, veertiende-eeuws, gedekt door een houten tongewelf. De noorderbeuk heeft een stenen kruisgewelf, evenzo de dwarsvleugel, het transept. De raamverdeling is verschillend. De oorspronkelijke opzet was vermoedelijk stenen gewelven te maken tot de stenen aanzetten boven het middenschip. Waar het koor is geweest, werd na de brand een muur opgetrokken, waarvan de zuilen gedeeltelijk binnen en gedeeltelijk buiten het kerkgebouw staan.

Zo doende is de kerk T-vormig geworden. Ook in deze vorm is de christelijke symboliek terug te vinden. Zij herinnert aan het tau- of St. Antonie-kruis. De drie armen symboliseren de Goddelijke drievaldigheid.

De Beeldenstorm, die te Wijk bij Duurstede in 1580 kwam, betekende vernietiging van de beelden en „superstitieuse” zaken in de kerk. In 1581 werd de kerk voor de hervormde eredienst ingericht. Een fraaie sculptuur, voorstellende „De vlucht naar Egypte”, bestaande uit een zittende Mariafiguur met het Kindeke op een stappende ezel (de Jozeffiguur ontbreekt), ontsnapte aan het geweld.

Het beeldhouwwerk is 107 cm hoog en dateert uit het begin van de zestiende eeuw. Volgens de inventaris van 1903 van het Rijksmuseum te Amsterdam werd dit stuk voor f 250,- aangekocht van de gemeente Wijk bij Duurstede. In de catalogus van de beeldhouwwerken in het Nederlands museum van geschiedenis en kunst te Amsterdam van 1915 staat, dat de groep afkomstig is uit het raadhuis. Wellicht is de groep daar tijdens de Beeldenstorm opgeborgen. Ook een groot drieluik van Lucas van Leyden, dat nu prijkt in het museum De Lakenhal te Leiden, bleef gespaard. Het is mogelijk dat de beeldgroep afkomstig is uit de nalatenschap van bisschop Philips van Bourgondië, die op Duurstede resideerde. De sculptuur werd in 1903 op de zolder van het Wijkse stadhuis ontdekt door wijlen pastoor Pruijn.

De vele altaren uit de kerk zijn alle verdwenen. Er is nog slechts een orgel met een zestiende-eeuwse hoofdkas, die echter in het begin van de zeventiende eeuw ingrijpend werd gewijzigd. In de achttiende eeuw werd het instrument tot twee maal toe hersteld en vergroot. In 1819 werd het borstwerk verbouwd tot een rugpositief. In 1906/07 plaatste men de wel wat opvallende gipsen beelden.

Op de onderkant van de orgelkast staan de woorden: „*Tympanis et organis sonoris*” (met pauken en welluidende fluiten), ontleend aan psalm 150. De diverse veranderingen zijn het geheel niet bepaald ten goede gekomen. Niettemin behoort het instrument tot de belangrijkste Nederlandse orgels uit vroeger eeuwen.

Tot de kerkinventaris behoren nog enige achttiende-eeuwse koperen kaarsenkronen en een oude preekstoel, met achttiende-eeuwse koperen leze-naar.

De niet afgebouwde toren is van latere datum dan het kerkgebouw. In opdracht van bisschop David van Bourgondië werd in 1486 aan de bouw van een hoge toren begonnen. Evert Steenhouwer uit Zutphen nam op 22 april 1503 steenhouwers- en metselwerk aan voor de bouw van de toren, maar moest ermee ophouden. Het gevolg was dat vijf metselaars en vier metselaarsknechten moesten „leegh gaen”. In het gemeentearchief van Zutphen ligt nog een brief die aldus eindigt: „den selven meester Evert alsulc onderwijs te willen laten gesaen dat hij onser kercken voldoe als hij geloeft heeft.” Gebrek aan geld zal hier vermoedelijk de grootste rol hebben gespeeld.

Boven de hoofddeur van de kerk was aanvankelijk het wapen van bisschop David aangebracht, maar er is nog slechts een onherkenbaar restant aanwezig. De kans bestaat dat het bij de huidige restauratiewerkzaamheden in ere wordt hersteld. De Wijkenaar P. van Zwieten heeft het wapen ver-eeuwigd op een fraaie aquarel, die in de hal van het stadhuis hangt.

In de toren is eertijds een kapel geweest. De nissen voor de beelden zijn nog gemakkelijk te herkennen. De toren heeft vier luidklokken, die tevens dienen voor het slagwerk. De oudste heeft het volgende opschrift: „*domini MCCCCCVI.*”

Maria is mijn naem. Mijn ghelut is door Got bequaem. den levenden roep ik. den doden over ludic. haghel en donder verstur ik. Wilhelmus de Wou me fecit.”

De andere klokken dateren van 1515, 1519 en

1717. Tijdens de laatste wereldoorlog waren ze bijna verloren gegaan. Op het laatste ogenblik gelukte het de bezetter ertoe te brengen de zware klokken te sparen.

Wat betreft het uurwerk van de toren, gaf het stadsbestuur in 1668 aan Bartholomeus Wijnbron een opdracht. In 1837 en 1889 werd het uurwerk vernieuwd en gemoderniseerd en in 1968/'69 ge-elektrificeerd.

Tussen 1650 en 1675 konden de rooms-katholieken te Wijk bij Duurstede weer zelf kerk houden, vermoedelijk eerst in een woonhuis. Voordien hadden zij zich er al aan gewend met allerlei schuilkerken genoeg te nemen. Na 1631 was er weer een priester te Wijk bij Duurstede gevestigd, al is daarmee niet gezegd dat men toen ook weer openlijk de r.-k. godsdienst kon belijden.

Tot de inkomsten van de kerk behoorden de rechten die betaald moesten worden voor het voeren van wapens, merken of namen op zerken en graf-tomben. Het waren voor die tijd forse bedragen, die werden aangewend om de desolate toestand van de kerkgoederen te verbeteren. Behalve de wapens op rouwborden en zerken, zijn in de St.-Janskerk nog vijf wapenborden met 78 wapenschilden aanwezig, die dateren van de jaren 1706-1775.

Een andere bron van inkomsten vormde het klokluiden. Het „*heele geluyt*” (de drie klokken samen, gebruikelijk bij begrafenissen) kostte zes gulden. De grote klok alleen drie gulden, nummer twee twee gulden en de derde één gulden. De graven kostten „*int cruyswerck*” dertig gulden „*int middel-pant*” twintig gulden, de „*sijdelpanden*” vijftien gulden.

Merkwaardig is de bepaling: „*Geen arbeyts-luyden in dienst van (de) kerck synde*” zal „*enigh bier worden toegheleyt.*” Liever gaf men hun „*drye stuyvers meer.*” Vermeldenswaardig is ook „*dat den kerckmr. van yder geschoten uyl sal betaelen ses stuyvers*” en „*dat men het broot aan (den) armen sal deylen inde kerck, volgens de fundatie, en (de) niet in des kerckmeesters huys.*”

K. N.